

Tamás Ildikó

„Mondja már meg nekem valaki, hogyan ki az a Szárnyati Géza!”

Nyelvi játékok és halandzsák a folklórban

■ A humor és a játék édestestvérek. Mindkettő lehet véresen komoly és könnyed szórakozás is. Bizonyos szempontból a humor emel ki minket a szerves, gépszerű világból. Nem véletlen, hogy néha, valamiféle utópisztikus rend kedvéért megpróbálták száműzni a társadalomból, de ez sohasem járt eredménnyel. A humor társadalmi és kulturális természetét régóta kutatják a néprajz, illetve a kulturális és szociálintropológia művelői: egymástól meglehetősen eltérő szemléletmóddal vizsgálják ezt az univerzális jelenséget. Míg a folklór kutatói elsősorban a szövegekre, illetve a bennük rejlő műfaji, szerkezeti és stilisztikai jellemzők megragadására törekusnek, az antropológusok inkább a humor kulturális kontextusait, funkcióit, a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét, a közlő és a befogadó értelmezését vizsgálják. Mary Douglas és Victor Turner például a humor rituális, szakrális értelmezési lehetőségeire hívták fel a figyelmet; a deszakralizáló jelleggel is felruházott humoros szövegek és szertartások ugyanis a hétköznapi rend fejre állításával, tréfás megjelenítésével megszelídítik, elfogadhatóbbá teszik az életünket átszövő társadalmi normákat, konfliktusokat. Máskor társadalmi szelepként működnek, kimondhatóvá teszik az egyébként kimondhatatlant – másfajta diszkurzív dimenzióba terelve (ezáltal legalizálva) azokat a témákat, amelyek egyébként megszokott kontextusukban sértőek, megbotránkoztatóak vagy bármilyen más szempontból elfogadhatatlanok lennének. Humorosnak tűnik, hogy a szabályok akkor tudatosulnak leginkább, amikor valaki vét ellenük. Ismerős szokásaink szembekerülnek a szokatlannal és az idegennel. Norma és normaszegés között ingázik a humor kompjá. Paradox módon a humornak hatalma van a tabuk felett, és mégis tabuk szabályozzák, hiszen minden korszakban és társadalmi rendben létezik egy (többé-kevésbé elfogadott) etikai kódex azzal kapcsolatban, mi lehet humor tárgya és mi nem.

Írásomban elsősorban a nyelvi kifejezés által megragadható komikum bemutatására törekszem, különös tekintettel a gyermekfolklórra és a költészetre. A nyelvi játékok leggyakrabban a hangtani, nyelvtani, stilisztikai; írott formáikban pedig például a helyesírási vétségekre alapoznak. Szándékosan felülírják a nyelvtani szabályokat, eltérnek a megszokott hangzástól és szerkezetektől. Vagy éppen a hétköznapi értelemben megszokott, rögzült formákba ültetnek újszerű tartalmakat, az ismerős hangzáshoz idomítanak új szövegeket. Fontos ismervük a hangalak és jelentés kapcsolatán alapuló játék, amelynek különféle fokozatai lehetségesek: a konkrét tartalom nélküli kitalált hangalakoktól az új, meglepő vagy megdöbbentő jelentésszekvenciákkal felruházott hétköznapi szavakig.

Abszurd és nonszensz (nyelvi) tájakon

Írásomban a népköltészet szó helyett a folklórt használom, ez utóbbi jelentéstartománya ugyanis sokkal szélesebb. Bár a kezdetekben a paraszti szóbeliségre vonatkozott, az idők folyamán vizsgálati tárgya az egész társadalom folklórjelenségeire, azok képi és írott formáira is kiterjedt. A XX–XXI. századi folklórjelenségek körében fontos helyet foglalnak el a digitális (verbális és képi)

tartalmak is. Az internetes folkórátkötések – bár modern kori jelenségek – a hagyományos értelemben vett folklór jellemzőit hordozzák: szerzőjük ismeretlen (legalábbis az eredeti forrás nehezen meghatározható), változatokban élnek, emberről emberre (felhasználóról felhasználóra), közösségről közösségre terjednek, hagyományos formulákat, motívumokat használnak. Vagyis nem is annyira a jelenség az új, mint inkább a közeg. A folklórban a humorhoz leginkább köthető műfajok hagyományosan a különféle csúfolók, tréfák, viccek, anekdoták, szólások, illetve szólásferdítések, travesztiák, tréfás mesék, továbbá táncszók, röpdalok és rigmusok. Az egyre nagyobb teret, gyors terjedést biztosító közvetítő közegeknek (telefon, internet) köszönhetően a folklór ma is újabb és újabb formákkal gazdagodik (sms-folklór, mémek stb.). Elsősorban az interneten keresztül terjed például a „ki hogyan hal meg?” sorozat, amely tulajdonképpen a mesetárs-csúfolóval rokon:

*A hajóskapitány révbe ér.
A suszter feldobja a bakancsát.
Az aratót lekaszálja a halál.
A kertész a paradicsomba jut...*

Egyes műfajoknak kifejezetten sajátja a nyelvi játékosság vagy egy helyzet, történet kínálta komikum kibontása. Ilyenek a szólásferdítések, antiproverbiumok is, amelyeknek egyes formái szóbeli megnyilatkozásaink részét képezik, mások inkább vagy kizárólagosan az írásbeliséghez kötődnek. A következő (Egy gyerek nem gyerek... mintájára alkotott) antiproverbium például csak a helyesírásban jelölt köznévi – tulajdonnévi szembeállításal éri el a kívánt hatást.¹

*Egy kovács nem kovács, két kovács egy kovács, azért van
annyi Kovács.*

Az internetes folklór, kihasználva az elérhető eszközök széles tárházát, a szövegeket gyakran képi és hangzó információkkal kapcsolja össze. Manapság különösen nagy divatja van a mémeknek, amelyek kreatívan megtalálják a képi és a verbális mondanivaló meglepő, váratlan, meghökkentő és humoros összekapcsolási módjait. Az első példa a magyar nyelv adta lehetőséget kihasználva játszik a névvel, amelynek hatását a képes illusztráció megsokszorozza, a második esetben pedig a hangzásbeli név-egyezés vezet egy bravúros személycseréhez (azaz kettőhöz), a vicc kontextusát a Marks & Spenser divatmárka neve adja.

A humorosság formai, stilisztikai megnyilvánulásai valóban széles spektrumot töltenek meg. Az irónia, az abszurd, a groteszk és a nonszensz, továbbá a helyzet- és a jellemkomikum mint vezérlő elv, egyaránt előfordul. A megnevettetés és a nevetségesség tétele alapján gyakran a megszokott és a meghökkentő, a szabályos és a szabálytalan szembeállítás szolgál. Ezt használja ki például a folklórszövegekben is gyakori abszurd és a nonszensz, amelyek részben egybemosódó, részben elkülöníthető fogalmak. Míg az előbbi szokatlan jelentéskörnyezete által lehet a mulattatás forrása, a nonszensz vagy halandzsza a konkrét értelem elhagyásával, a szavak tartalmi lemeztelenítésével éri el hatását.

Gergely Ágnes plasztikusan írja le az abszurd, groteszk és a nonszensz közötti különbséget – míg az előbbiek furcsa és képtelen világa csupán meghökkent, a nonszensz inkább kiragad a valóságból. Logikai értelemben nonszensz mindaz, ami a gondolkodás törvényeivel ellenkezik, és az értelem, gondolat, jelentés, tartalom stb. tagadásával, „kifordításával” határozha-

tó meg legkönnyebben. A nonszensz szinonimájaként Karinthynek köszönhetően a magyar nyelvben használhatjuk a halandzsát és – az elsősorban a limerik műfajára értendő – badart. Halandzsán elsősorban olyan érthetetlen hangsorokat értünk, mint például a *tütyölt ratylí²*, de hétköznapi szavak is működhetnek haladzsaként, amennyiben eredeti jelentésük az adott szövegkörnyezetben irrelevánssá válik, miként a szóban is terjedő és a legkülönbözőbb internetes portálokon felbukkanó „ragozási sorok” esetében:

*Én ekelek
Te keregsz
Ő gyeleg
Mi nistrálunk
Ti vornyáztok
Ők lendeznek*

.....
*Tegnapelőtt dár ijesztek én
Tegnap dár ijesztesz te
Ma dár ijeszt ő*

A folklórban tehát (akárcsak az irodalomban) az abszurditást, paródiát vagy egyszerűen a nyelvi játékot megjelenítő szövegek változatos eszköztárával találkozhatunk: a hétköznapi „szótártól” eltérő szóhasználatról a tartalmi inkoherecián át a szürreális képekig. A következő mondóka (az utolsó előtti sor kivételével) értelmes, hétköznapi szavakból áll, és elsősorban nem a nyelvi megformálás, hanem a valóságellenes, megdöbbentő tartalom kelt humoros hatást.

*A Dunában úszik egy zsömle,
A Julcsi bele van tömve.
A zsömle elázik,
a Julcsi kimászik,
Hollári, hollári hó,
Mert a zsömle csak tömve jó.*

A fenti példában is kirajzolódó szürreális kép, mint szervezőelv, nemcsak a gyerekfolklórra jellemző, a hazugságmese, rátótiáda és számos más műfaj is él vele, pl. a következő népdal:

*Három szabólegények, mek-mek-mek,
Hárman voltak szegények, mek-mek-mek,
Hárman ültek egy kecskére, úgy mentek el
Kecskemétre, mek-mek-mek.*

Bizonyos szövegtípusokban a tartalom abszurditása és a játék a hangalakokkal együtt érik el a kívánt, azaz humoros hatást – ezt szemléltetik a következő (kecske-)rímes alkotások:

*Össze ne tévessze a bokatáját a toka bájával!
Össze ne tévessze a borzanyát a torz banyával!*

Bár az abszurd és a groteszk sok szállal kötődik a hétköznapi humorhoz, régóta hagyományozódó és manapság születő szövegekhez, sokkal gyakoribb a nyelvi kreativitásból vagy éppen a nyelvi tévesztésekből, félreértésekből és „nemértésekből” születő humor. Mindezeket a halandzsá példáján keresztül vesszük szemügyre.

A halandzsá

A folklórszövegekben népszerű halandzsák egy része a hétköznapi beszélt nyelvből kölcsönzött (például felelő- és indulatszavak, hangutánzó-hangfestő igealakok, ikerszók). A folklórszövegekben hangalakjuk gyakran megváltozik, jelentésük és funkciójuk többnyire átértékelődik, esetenként teljesen eltér a beszélt nyelvben megszokott fordulatoktól. Más részük viszont eleve a hétköznapi nyelvhasználaton kívüli „szótár”-hoz tartozik. A kódolt vagy egyszerűen játékos nyelvezet tehát létrejöhet valódi szavak elferdítésével vagy új szavak (inkább hangsorok) alkotásával. A nyelv története sem más, mint megmaradás és változás, hagyományörzés és újítás dinamikus kölcsönhatása, csak éppen ezek a jelenségek az irodalomban és a folklórban sokkal „feltűnőbbek”. A nyelv kreatív alakítása szójátékok, új alakzatok kitalálása vagy az ösztönös, véletlen változtatások révén folyamatosan formálják az egyéni és közösségi nyelvhasználatot. A nyelv elsajátítása során (akár az anyanyelv, akár az idegen nyelvek esetében) működő kreativitás, akárcsak a tévesztés, a nyelvbtlás, mind-mind megtermékenyítő hatással lehet a nyelv alakulására. Jó példája ennek a népetimológia, amely hétköznapi szókincsünk jó néhány elemét alakította. Ez egy olyan szóalkotási mód, amely egy új vagy ismeretlen szót a meglévő szókincs valamely tagjához „idomít”, általában alaki hasonlóság alapján. Ezzel az átalakítással értelmesítjük, befogadhatóbbá tesszük az új elemet. Ilyen például a peronoszpóra *fenerszpora* alakváltozata vagy a latin eredetű *cinterem* (<*cimeterium*) vagy *tubarózsa* (<*tuberosa*). Az előbbi esetben a szóvéget a terem szóval, az utóbbiban a szó elejét a tubával kapcsolta össze a nyelvérzék.

A jelenség napjainkban is gyakran tetten érhető például idegen szavak átvételénél vagy a gyerekek körében, akik az anyanyelv (számukra) új elemeit gyakran alakítják a

már korábban elsajátítottakhoz. Így lesz a félelmetes vírusból (h1n1) *hinivírus*, a diszpécserből pedig *díszpáncser*. Ezekben az esetekben a hangzásséma azonosságai még az így keletkező tartalmi anomáliákat is felülírják, a gyerekek szókincsében a mozzarella például nyugodtan felveheti a *bodzarella*, a ventilátor pedig a *bentillátor* alakot; és meglehet, hogy valaki úgy ordít, mint a szakáll.

A népmesében így lesz Diogenészből *Dió Dénes*, Jairusból pedig *Jaj Ilus*. Az értelmesítő törekvés tehát (akár népetimológiáról, akár tudatos szójátékról van szó) gazdag tárházát adja a humoros megnyilvánulásoknak. A hasonló hangalakkal történő összekapcsolás és annak további, vizualizált kontextusa szolgál a következő vicc csattanójául:

A gyerekeknek hittanórán vallásos tárgyú képet kell rajzolniuk. Az egyik egy repülőt rajzol, amin három felnőt és egy kisbaba ül.

– Ezek itt Szűz Mária, József és a kis Jézus.

De ki a negyedik ember? – kérdi a tanárnő.

– Ő? Hát Poncius, a pilóta.

(www.vicclap.hu)

A népetimológiában, a játékos szóalkotásban (vagy szóferdítésben) tetten érhető nyelvi ösztönről vall humorosan Karinthy is a következő idézetben: „ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig sem felejttem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És a »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya – ha nem ris” (idézi Grétsy, 2012, 284.).

A kitalált vagy idegen hangalakkok által felidézhető valódi, ismert szavak nemcsak az idegen eredetű nyelvi elemek értelmesítésében, megjegyezhetőségében játszanak szerepet. A következő mondókapéldákban a halandzsaszavak hangzássémáján átszűrődő jelentések néhány szó alakjában „testet is öltenek”. A következő halandzsaszövegben tulajdonképpen a cimbalom az egyetlen értelmes szó. A különböző változatokat összevetve azonban nyilvánvaló, hogy a nonszensz szavak e körül a szó körül oszcillálnak, a gyerekszivajra, ütésre, puffanásra utaló asszociatív tényezőt a *sikolda*, a *bumm* és a *csukolda* szavak és a *dínom-dánomra*, *dalolásra* emlékeztető egyéb hangalakkok érzékeltetik.

*Ende dívó dávolda, Dávoldai sikolda,
Epepó, cimbalom, Cáni, cáni, bumm, bumm, bumm.*

Endel dível dánolda, Dánoldai csukolda.

*Ende-bende dávolda, Dávol-dávol csikolda,
Eke-puka, cimbalom, Cine cáré, cine puff!*

A hangzásbeli hasonlóságok megragadásának köszönhető, hogy a „tisztán halandzsa” szövegekben is találunk értelmes vagy jelentéses szavakra emlékeztető hangalakkokat. Tulajdonképpen hasonlóképpen jellemezhető az ikerszók is, második tagjuk általában eleve halandzsaszó, amelyet az első tag „értelmesít”. A *biga* a *csiga* nélkül nem lenne „legális” eleme a hétköznapi szókészletnek. A mondókában azonban produktív a mindkét tagjában halandzsa ikerszó, mint a következő szövegekben az *unoma-dunoma*, *kele-kula*, *engec-bengec*, *likeluka* és az *alabala*.

*Unoma-dunoma, Kele-kula kapula,
Engec-bengec, város bilic, kete kic!*

*Antanténusz, Szól akaténusz,
Szól aka likeluka, Alabala bambuszka.*

A halandzsa jellegű szövegekben is kimutatható a formai szabályosságra való törekvés, továbbá a konkrét tartalom „elengedése” mellett az adott szövegcsoporthoz jellemző stilisztikai megoldásokhoz való ragaszkodás.

*Antan tekítán, (a)
Szevasz, kapitány, (a)
Antan neki, (b)
Bombo neki, (b)
kláne! (a)*

*Én, dén, (a)
dészédén, (a)
Petrá vicá, (b)
éndé vicá (b)
én. (a)*

A fenti példák a halandzsában is tetten érhető értelmesítő törekvéseket illusztrálták, amelyek gyakran nagyon humoros szóalakok létrejöttéhez vezetnek. Fontos azonban az ezzel ellentétes, az értelmet elfedő, a jelentést kiiktató tendenciák bemutatása is. A tartalmuktól megfosztott szavak, a fejük tetejére állított mondatok komikus hatást keltenek. A különböző nyelvek keverése is lehet a nevetés forrása. A humorkeltésnek erről a módozatáról történeti forrásokkal is rendelkezünk. A Priszkosz rhétornak tulajdonított beszámoló szerint Zerkón törpe Atilla udvarában azzal nevette az egybegyűlteket, hogy beszédébe különböző hun és gót szavakat kevert. Atisztotelész is megemlíti *Poétikájában*, hogy „a nevetés előidézésének egyik ősi fajtája az idegen szavakkal kevert, hibás, értelmetlen makaróni beszéd”. (Szalay, 2003, 18.)

A makaronizmus mint mulattató, kevert nyelvű verselési forma közismert. A gyermekek különösen szeretnek halandzsákat mondogatni, ez része a nyelvi szocializációjuknak is. Játszanak a szavakkal, a hangzással, és különösen érzékenyek a szavak hangalakjának hasonlóságaira és különbözőségeire. A jelentés nem is fontos ebben a játékban, a hangzás önmagában nevetető. *A mondok egy viccet, kilátszik a slicced* klasszikuson ugyanúgy mulat az a kisgyerek is, aki nem ismeri a slicc jelentését. A lényeg, hogy viccesen hangzik, jó móka. Mert a gyermek önfeledten *játszik a nyelvvel*, miként a labdával, kővel, fadarabbal, és ezt teszi a költő is: „Mert nekem a szó, – írja Karinthy – azonkívül, amit jelent, érzéki gyönyörűség is, külön, önálló életű zengése a nyelvnek, száznak, fogynak, toroknak [...], bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom – játszom vele, mint macska az egérrel...” (Idézi Grétsy, 2012, 284.)

A hétköznapi szókinccs szavai halandzsának minősülhetnek tehát, ha nem ismerjük a jelentésüket, vagy ha az adott szövegben jelentésük nem releváns, használatuk pedig eltér a megszokottól. A dadogás imitálása, azaz szövegszó vagy szórész megismétlése még inkább eltávolít a szavak jelentésétől, hiszen a módosult szóalak maga is eszköze a hétköznapi nyelvtől történő elszakadásnak.

Kara-kara-lá-lá
Kara-kara-bé-bé
Kara-lá Kara-bé
Kara-lá-bé
Bé-bé-bé
Kara-lá-bé

Sze-sze-sze

A szere-szeretőmet szere-szereti
Egy szere-szerecsendi főnök,
Ki ele-elefánton lova-lovagol,
És buzo-buzogánnyal lő.

Az alábbi példákban a rím kedvéért a ragok hangalakjukban illeszkednek párjukhoz. Az első típusban (a) azon túl, hogy az időkifejezésben a „fél tizenhat” nem létezik, egy teljesen felesleges toldalék jelenik meg a szótagszám és a rím kedvéért. A másodikban (b) a releváns rag „hasonul”, a harmadik típusban (c–d) pedig a latin szöveget parodizáló, egy kitalált végződést kap az indul és a kapar ige. A mondókapéldák után egy Weöres Sándor-versből idézek (e), amelyben a költő hasonló nyelvi megoldásokkal él,

azaz játszik a toldalékokkal (például igealakokhoz névszói végződésekkel, névszókhöz meg igeieket helyez).

a) *Eketem-beketem, bakkecske, Háromlábú legyecske,
Felmászott a toronyba, Megkérdezte, hány óra,
Fél tizenhatra, Te vagy az a mafla.*

b) *Egyedem-begyedem, Citrom Pál, Hét patkója tulipán,
Ényes szöggel szögezi, Nádpálcával kongati,
Kong, kong kívül-belül vaskemence, Hátuljába' sül a kecske,
Aló mars ki!*

c) *Induladusz spiritusz, spiritusz,
Ha diák vagy ne tanulj, ne tanulj.*

d) *Ántántulisz, Szénát kaparálisz,
Tálisz, bugyeláris, busz.*

e) *nyugmozgás siethez indul sietben ablakik
feje istenek árnyékszéke vágat*

(részlet Weöres Sándor *Az áramlás szobra* című költeményéből)

A beszélt nyelvi normától eltérő tagolás sokszor csak az előadásmódban érvényesül. A gyerekek sokszor a főhangsúlyok közötti terjedelmet érzik összetartozónak, amely a tartalom megértésére is hatással lehet (így lesz például a közismert gyerekdalban a Pál, Kata, Péter „hármastól” *Pálkata* vezetéknevű és Péter keresztnévű kisfiú vagy másik értelmezésben egy megfejthetetlen tevékenységet végző gyerek: *pálkat* a Péter). Hasonlóképpen bukkanhat fel „Géza malac” Weöres Sándor *Bóbita* című versének egyik sorában: „szárnyat igéz a malacra”. Ennek sajátos tagolásából keletkezett „Szárnyati Géza” igazi társadalmi jelenséggé vált, illusztrációk, gyerekdalok, pályázatok címében, szövegeiben bukkan fel. A Szárnyati egyszer a tündér neveként, máskor Géza malac vezetékneveként kerül a szemünk elé. Ebben a mesevilágban az eredeti tartalom feloldódik, átadva helyét a halandzsa nyelvi és gondolati határokat könnyen átlépő birodalmának. Az internetet keresztül-kasul bejáró halandzsa még a gyakori kérdések weboldalára is felkerült:

http://www.gyakorikerdesek.hu/egyeb-kerdesek__egyeb-kerdesek__4232400-mondja-mar-meg-nekem-valaki-hogy-ki-az-a-szarnyati-geza

A szöveg jelentésének megváltoztatásához és ezzel együtt a humoros hatás eléréséhez bizonyos esetekben nem is kell más, minthogy máshol jelöljük ki az összetartozó egységek határait, akár véletlenül vagy éppen a ritmus dominanciájával együtt járó, feszes tempójú előadásmódnak köszönhetően, akár tudatosan. A szegmentumok elhagyása vagy máshová helyezése értelmes szavakat, valódi mondatokat is eredményezhet, abszurd tartalommal³:

Egy kisce vendéglőbe egy kis pesti vendég lő be.

Annak, aki a sátor tetején lakik, a sátor alja új hely.

Látomás

*Kimegyek a kertbe.
Ott van apám
látom ás*

Időnként a költők is szívesen játszanak az egységek újrendezésével:

El hulla! Virág! El iram! Lik az élet!

(Bella István)

Bár az előadást jellemző erős nyomatékok által feldarabolt szavak ritkán eredményeznek értelmes egységeket, a gyerekek jól észreveszik a szavakban „rejlő” szavak adta lehetőségeket is (a-d), és gyakran az obszcén tartalom „ártatlan kioltására” használják (e). Ez a nyelvi játékon túl jól példázza azt is, hogyan legalizálhatja a humor az egyébként nem illendő vagy nem megengedett szavak (témák) használatát.

A b) példa a hangátvetés egy eseteként is értelmezhető: *bicska* > *bicsak*. A műköltészetben is megszokott, hogy az alkotó „a nyelvben ténylegesen nem létező töveket von

el meglévő szavakból [...], valamint néhány szó szétदारabolása és összeillesztése, tehát szótagkeverés révén olyan meglepően új hangszekvenciákat hoz létre a költő, amelyeknek az értelme a befogadásra kész szellem előtt nyitva áll” (Hajdú, 1982, 409).

a) *Ec-pec kime/hetsz, /tenger/tánc,
holnap/után bejö/hetsz,
Cér/nára, cine/gére
Ugorj cica/ az e/gérré...*

b) *Hátamban egy bicsak! Ni csak!*

c) *Ideért az anticiklon.
Menjünk haza egy bi...ciklon.*

d)

e) *Mi a szar, mi a szar,
Mi a szaracénok serege vagyunk*

f) *ló pusztá paripa sivatag
pulósza sipavaritagpa
forró arany zivatar*

(Az utolsó, f) idézet Weöres Sándor *Az áramlás szobra* című költeményéből származik.)

Szintén a normától eltérő tagolás jelentkezik a következő, a jellegzetes hangzás visszaadására törekvő névtani példákban, amelyek – bár élőszóban is elérik céljukat – a jellegzetes írásmód révén egy újabb „dimenzióval” toldják meg a humoros hatást:

*Hogy hívják a japán agglegényt? Maradoka Magamura
Hogy hívják a lengyel boltost? Mikornyitzky.*

*Hogy hívják a gazdag holland férfit? Stex van Boeven.
Hogy hívják az arab orvost? Koffein Ampullah.*

A fenti példák kapcsolódnak a hangutánzás-hangfestés kérdésköréhez is. Amikor a nyelvet a hétköznapi kommunikációban használjuk, elsősorban a tartalmi összetevőre, a jelentésre koncentrálunk és nem a szavak hangalakjára. A halandzsa egyik fontos funkciója az lehet, hogy a jelentés leválasztásával a hangzás, a ritmus, azaz a nyelv zenei összetevői kerüljenek előtérbe. Figyelemre méltó, hogy egy-egy műfajhoz vagy alkotóhoz köthető stílus és a közlés hangulati elemei mennyire hatásosan ábrázolhatók (és ezáltal egyben fókuszba állíthatók) pusztán halandzsaszavak alkalmazásával. Álljon itt irodalmi példaként Kálnoky László XIX. Henrik című képzelt drámájának néhány sora⁴:

*Fenség, a franc föld künső parlatán
Elüt a hadvasok zadorlata
Bék ül kevély-csornáló Mars helyén;
S a nép, a tél-túl potnát, csart, suját,
Pohontyot vesztő, dögsanyarta nép
Tallót subál, polyót vet parlagon,
S ha pönty aszalva, surboly ha beért,
Újpenz fejében vesterát lakik,
Zengő pakád szavára jár hokornyást,
S dibározik Bonárdus ünnepén...*

A folklórszövegek is gyakran megragadják a hangalak jellegzetességeit, ami a paródiákban különösen fontos. Az állatok vagy természeti jelenségek hangját utánzó hangsorok mellett az érthetetlen emberi beszéd, az idegen nyelv imitálásával is gyakran találkozhatunk.

A következő példák jól szemléltetik, hogy a halandzsa nem teljesen „üres”. Asszociatív módon mozgósíthatja a mentális lexikon egyes elemeit, amelyekkel valamilyen módon kapcsolódási pontokat talál. A forma és a zeneiség azonban működik a konkrét tartalom nélkül is.

*Unimán-dinimán, trijáromán, Katarámán szfint,
Lázáríka, pászáríka, Kenindás jepure,
Jel káde vicsi titil kré.*

*Ántánté, Bize máne bé,
Bize máne kompáné, Ántánté!*

Zsákárándé vizslándé, Délámbuka birándé.

*Szász tole mamam tole, Mamam szuszkángyéro,
Szuszkarena pomadena Ale, ale tante,*

*Tíz kicsi néger – tíz kicsi néger
[...],*

*Egy dalt énekeltek – egy dalt énekeltek,
S a dal így szólt – a dal így szólt:
Áramábábámbá – áramábábámbá,
Á mázámézámó mózá – á mázámézámó mózá*

Összegzésképpen

Számtalan alkalom adódik arra, hogy a nyelvi, azaz a verbális lehetőségekben rejlő humort kiaknázzuk: a szóalakok és jelentések elválasztása, újragondolása, újrakeverése egy kis kreativitással a humor eszközzé és kifejezőjévé válhat. A szavak jelentésfelhőinek bővítése és szűkítése, a szavak felbontása és a részek újrendezése, újabb és újabb „vegyületek” előállítása egy-egy találó, megmosolyogtató rácsodálkozás kiváltója lehet. A nyelvi játékok között fontos helye van a halandzsának is. A nonszensz elemeket tartalmazó alkotásokban a forma kerül rivaldafénybe, míg a tartalmi összetevők összezsugorodnak. A hétköznapi kommunikáció inverze valósul meg: nem a szótári jelentés szerinti üzenetre koncentrálunk, hanem a hangalakban tetten érhető stílusjegyekre, a beszéd zenei-ritmikai összetevőire csodálkozunk rá. A halandzsa leginkább a kicsik humorának eszköze. A gyermekfolklórban elfoglalt fontossága azzal is magyarázható, hogy szerepe van a gyermek nyelvelsajátításának folyamatában, az anyanyelv eszköztárának megismerésében. A kisgyermek számára készült mondókák, nyelvtörök és az általuk „költött” szavak, költemények is részei ennek a tanulási folyamatnak.

A hétköznapi humor rendkívül sok arcát mutathatja: egy nyelvbotlás által beindított diskurzus megtermékenyítő hatásától a költő egyszeri szóalkotásán át a reklámkészítő találékonyságáig, számtalan példát említhetünk. A humoros nyelvi lelemények, próbálkozások legnagyobb része természetesen egyszeri, invariáns adat marad. Jó néhányuk azonban közkinccsé lesz. Bár élettartamuk mindig bizonytalan, a gyors és nagy mennyiségű adatforgalmat biztosító médiumoknak köszönhetően a régi és új jelenségek ma még könnyebben bekerülhetnek a folklór vérkeringésébe, mint valaha.

IRODALOM

Balázs Géza: Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter: *Ezerarcú humor*. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 220–230.

Csáji László Koppány: *Ismerős – ismeretlen tengelyen*. Napút, 2014/7, 68.

Gergely Ágnes: Pompóné, avagy a nonszensz költészet, avagy egy interdiszciplináris képződmény mint a létstruktúra metadiegetikus paradigmája. *Nagyvilág*, 1998, XLIII., 3–4.

<http://www.c3.hu/scripta/nagyvilag/98/03marc/00tart.htm>

Grétsy László: *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012.

Hajdú Péter: *Vers – folklór – zene – nyelvi változás*. Filológiai Közlöny, 1982, 28., 4., 400–435.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A humor a kulturális antropológiában. In: Bereczki András, Csepregi Márta, Klima László (szerk.): *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor, 2008. Alapítvány, (Urálisztikai tanulmányok; 18.) <http://mnyfi.elte.hu/finnugor>

Szalay Károly: *Karikatúra és groteszk a magyar középkorban*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003.

Tamás Ildikó: *Halandsza (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl*. *Ethno-Lore*, 2013, XXX. 321–359.

T. Litovkina Anna – Vargha Katalin – Barta Péter – Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina: *Nyelvi humor a közmondásferdítésben magyar, angol, német, francia és orosz példákkal*. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzanna (szerk.): *Sokszínű humor*. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2013, 243–268.

A MONDÓKAPÉLDÁK FORRÁSA

Lázár Katalin é. n.: *Halandszaszövegek* (4.6.200.0–4.6.205.8). MTA BTK Zenetudományi Intézet Népi játékok típusrendje. Kézirat.

JEGYZETEK

1 Vargha 2013, 247.

2 A trütyölt és trütyölt ratyli-ként is ismert, szintén a világhálón keringő folklórszöveg, amely nem más, mint egy képzeletbeli recept szövege.

3 Forrás: Balázs, 2008, 223. és <http://ilajkyou.hu/like/28789/>

4 Az idézet forrása: <http://bfl.archivportal.hu/data/files/189473629.pdf>